

FARKAS KATALIN

Teleki László két ismeretlen levele 1861-ből

Teleki László gróf életének utolsó közel öt hónapjából, abból az időszakból, ami 1860. december 16-án Drezdában történt letartóztatása és 1861. május 7-ről 8-ra virradó éjszaka Pesten bekövetkezett halála között eltelt, alig több mint egy tucat levelet ismerünk. Ezek közül hatot hűgának, Bozó Pálné Teleki Augustza grófnőnek írt, kettőt két egykori emigránstársának, Puky Miklósnak Genfben és Jósika Miklós bárónak Brüsszelbe, kettőt Pompéry János lapszerkesztőnek. További három, a korabeli sajtóban nyilvánosságra hozott levelet az öt köszöntő megyék, Bars, Heves és Zemplén közönségének címzett, egyet pedig Józsefváros polgárainak.¹

Ezt a kört bővíti ki a jelen tanulmány függelékében olvasható két rövid levél. Leginkább az a tény teszi őket érdekessé, hogy a címzett Teleki egy Magyarországon tartózkodó politikustársa és barátja volt, akivel az emigrációból „hazarabolt” gróf már az országgyűlés megnyitása előtt együttműködésre kívánt lépni.

A levelek keletkezésének körülményei

1860. december 21-én villámcsapásként érte az előkelő pesti társaságot a hír, hogy az Ausztriával baráti viszonyban álló Szászország rendőrsége öt nappal korábban elfogta a Drezdába látogató Teleki Lászlót, majd kiadta őt az osztrák hatóságoknak. Teleki az 1843–1844-es pozsonyi országgyűlésen a főrendi ellenzék vezéréként vált a magyarországi politikai élet tekintélyes tagjává. 1847-ben az akkor megalakuló Ellenzéki Kör elnöke lett, 1848 nyarának végétől pedig Párizsban képviselte Magyarországot. A szabadságharc leverése után az emigráció egyik meghatározó alakjává vált.²

Teleki 1860 novemberének utolsó napjaiban utazott Szászország fővárosába, özvegy Orczy Istvánné Liphay Augustza bárónő hívására. Az ekkoriban nagyrészt Pesten élő bárónő és Teleki között még a szabadságharc előtt alakult ki szerelmi viszony. Egy visszaemlékezés szerint a Ferenc József által 1860. október 20-án kibocsátott – Magyarországon a megyék és az országgyűlés működésének visszaállítását ígérő – diploma teremtette szaba-

¹ Teleki László leveleinek jegyzékét közli: Horváth Zoltán: *Teleki László 1810–1861*. Budapest, 1964. 1. köt. 491. Az említett levelek többségét közli: *Teleki László válogatott munkái*. Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1961. 2. köt.

² Teleki László életrajzi adataihoz lásd: Horváth: *Teleki*, id. mű; *Teleki László. (Magyar szabadélvűek)* Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Csorba László. Budapest, 1998.; Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. Budapest, 2011. 1. köt. 452–453.; *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*. Szerk. Pálmány Béla. Budapest, 2002. 896–900. (Az életrajz szerzője Szabó Attila); Teleki életének utolsó hónapjairól: Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján 1860–61*. Budapest, 1967., különösen: 207–210., 274–276., 294–298., 461–462.

dabb léggör is közrejátszott abban, hogy a pár erre a később mégis óvatlannak bizonyuló lépésre szánta el magát.³

Telekit elfogása után Drezdából az észak-csehországi Josefstadt börtönébe vitték. Itt látogatta őt meg karácsony napjaiban unokaöccse, Teleki Gyula gróf. A huszonhét éves fiatalember Teleki László Sámuel nevű, 1857-ben elhunyt féltestvérének fia volt. Közéleti szereplését több rangjabeli kortársához hasonlóan a Ferenc József által 1859-ben kiadott Protestáns Pátens elleni küzdelemmel kezdte meg, és részben ennek köszönhetően, hogy a következő évben a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokának választották. Az ifjú gróf egy konzervatív honfitársa, Vay Miklós báró, az októberi diploma kiadásakor kinevezett magyar kancellár segítségével tudta elérni, hogy négy szemkört beszélhessen nagybátyjával. A szintén református Vay vezető szerepet játszott a protestáns egyházakat szigorú állami felügyelet alá rendelő pátens elleni tiltakozásban, és a Tiszáninneni Egyházkerület főgondnoka is volt. Nem meglepő tehát, hogy szívélyesen fogadta Teleki Gyulát, és igyekezett előmozdítani Teleki László szabadon engedését.⁴

A bécsi kormány december 27-én intézkedett arról, hogy Teleki Lászlót a birodalmi fővárosba vigyék, és a tartományi bíróság elé állítsák. Teleki azonban semmilyen vallomást nem volt hajlandó tenni, mert nem ismerte el a bíróság ítélkezési jogát maga felett. Az év utolsó napján azután meglepetésére – Vay közbenjárásának köszönhetően – Ferenc József elé vitték. Az uralkodó hajlandó volt szabadon bocsátását engedélyezni, de ezt feltételekhez kötötte. Telekinek minden összeköttetését meg kellett szakítania az emigrációval, külföldre nem mehetett, és egy ideig tartózkodnia kellett a nyilvános politikai szerepléstől.⁵

Az 1861. év első napján Telekit szabadon engedték, de három hétig még Bécsben maradt, egyes források szerint azért, mert megígérte Vaynak.⁶ A bécsi kormányzat Vayon és Teleki Gyulán keresztül igyekezett rá nyomást gyakorolni annak érdekében, hogy tegyen a dinasztiahoz lojális nyilatkozatot. Erre azonban nem tudták rávenni. Bécsi tartózkodása alatt egy fogadóban szállt meg, és az őt szigorú megfigyelés alatt tartó rendőrség jelentése szerint ugyan sokat érintkezett magyar arisztokratákkal, de semmilyen gyanús lépést nem tett.⁷

³ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Fol. Hung. 1259. Vezérle Gyula: *Gróf Teleki László. Ifjúkori emlékezések*. A szerző Csekonics János gróf jószágigazgatójának fia volt, ezért gyakran megfordult a pesti Csekonics-palotában. Csekonics Jánosné és özvegy Orczy Istvánné testvérek voltak, az utóbbi szintén gyakori vendég volt a Csekonics-palotában, ahol a személyzet pontosan ismerte Teleki Lászlóhoz fűződő viszonyát.

⁴ Teleki Gyuláról: Nagy Iván: *Magyarország nemesi családjai, címerük és leszármazási táblázataik*. Budapest, 1857–1868. 11. köt. 78–100.; Teleki Gyula nagybátyjánál tett látogatásáról: *Lónyay Menyhért naplója 1860–1861*. S. a. r. Berkes Hajnalka – Laszli Mariann – Nagy Anita. Szerk. Déák Ágnes. Budapest, 2004. 79–80., 83., 87., 89., 95., 104. Az 1833-ban született Teleki Gyula rövid közéleti pályája kevésbé ismert. 1859–1860-ban részt vett a Protestáns Pátens elleni küzdelemben, 1860-ban a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka lett, 1861-ben Dunavecse országgyűlési képviselővé választották, és a Határozati Párt többségéhez csatlakozott. Lónyay Menyhértnek és Podmaniczky Frigyesnek is közeli barátja volt, az utóbbi „szép reményekre jogosító ifjúnak” nevezte. Pályafutásának „szomorú idegbetegsége” vetett véget 1864-ben. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek*. Budapest, 1888. 3. köt. 99–100., 107–111.; Lónyay: *Napló*, 19., 39., 65., 97., 182. Vö.: Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 208., 275., 416., 523–524. Teleki Gyulának és Vay Miklós-nak a református egyházban betöltött szerepéről lásd még a következő fejezetet.

⁵ Teleki–Jósika, 1861. január 28. Közli: *Teleki László válogatott munkái*, 2. 218–222. Vö.: Horváth: *Teleki*, 1. 449.; Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 207–210.

⁶ Lónyay: *Napló*, 104.

⁷ Horváth: *Teleki*, 1. 452–453.; Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 275.

Kiszabadulása másnapján levélben számolt be a Nógrád megyei Szirákon élő hűgának, Bozó Pálnénak szabadon engedése tényéről és feltételeiről. Hat nap múlva még egy hasonló tartalmú levelet küldött neki. Azért érezte szükségét a korábban leírtak megerősítésének, mert nem volt biztos abban, hogy hűga megkapta előző levelét, másrészt egyes bécsi lapok valótlanosságokat közöltek az uralkodónak tett ígéreteiről, azt a látszatot keltve, mintha behódolt volna Ferenc Józsefnek. Ugyanakkor elkeseredetten szidalmazta a szász kormányt a rajta elkövetett jogtalanságért.⁸ Január 4-én lényegében ugyanezeket írta meg Genfben élő nyomdatulajdonos barátjának, Puky Miklósnak, aki a forradalom és szabadságharc időszakában országgyűlési képviselőként és kormánybiztosként tevékenykedett.⁹

Teleki elfogása és kiadatása jelentős visszhangot váltott ki külföldön: tekintélyes nyugat-európai lapok ostromozták a szász kormány nemzetközi jogot sértő lépését.¹⁰ Magyarországon a történetek újabb lökést adtak az 1859 őszen, Alexander Bach menesztése után kibontakozó nemzeti ellenállásnak. Teleki ügye Magyarországon 1861 első napjaiban kapott nagyobb nyilvánosságot, a sajtó ugyanis ekkor közölte róla az első híreket.¹¹ A december második felében történt események hamarosan a művelt társasági élet leggyakoribb beszédtemájává váltak, Teleki pedig már távollétében óriási népszerűsége tett szert. Ennek egyik jele volt, hogy a Pesten működő Nemzeti Kör január 12-én rendes tagjává választotta az akkor még Bécsben tartózkodó grófot.¹²

Az eredetileg Pesti Kaszinó nevet viselő Nemzeti Kör megalapítását még az előző év őszen kezdeményezte Szilágyi Virgil, ügyvéd és újságíró, aki nem sokkal korábban Táncsics Mihály mellett tartott védőbeszédének köszönhetően vált széles körben ismertté. A Nemzeti Kör a Széchenyi István által a reformkorban alapított, jellemzően arisztokraták által látogatott Nemzeti Kaszinó mellett a második ilyen jellegű egyesület lett Pesten. Szilágyi célja a Nemzeti Kaszinónál szélesebb társadalmi alapokon szerveződő, forradalmi szellemiségű egyesület megalapítása volt.¹³

A Nemzeti Kör hamarosan az önkényuralom bő egy évtizede után újjáéledő politikai nyilvánosság központi színterévé vált, még ha nem is olyan egyértelmű radikális irányultsággal, ahogyan azt Szilágyi eredetileg képzelte. Egy visszaemlékező kortárs így fogalmazott: „...az akkori ideges, lázas politikai életnek egyik gyűpontja volt...” Alapító tagjai között éppúgy megtalálhatók voltak a Nemzeti Kaszinó arisztokratái, mint az országos politika iránt érdeklődő vidéki köznemesek, vagy Pest város vezetése, illetve kulturális és üzleti életének meghatározó alakjai.¹⁴ A Nemzeti Kör közgyűléseit háromhavonta tartották a pesti belvárosban, a Koronaherceg (a mai Petőfi Sándor) utcában álló székházban. Az ügyek viteleire három igazgató és egy nyolcvantagú választmány megválasztását határozták el a tagok, akik a tagdíj ellenében kora reggeltől késő estig használhatták a könyvtárat, olvashattak hírlapokat, biliárdozhattak vagy tölthették idejüket az étteremben.¹⁵

⁸ Teleki–Bozó Pálné Teleki Augusztá, 1861. január 2., 1861. január 8. Közli: *Teleki László válogatott munkái*, 2. 215–216., 217–218.

⁹ Teleki–Puky, 1861. január 4. Közli: *Teleki László válogatott munkái*, 2. 216–217..

¹⁰ Horváth: *Teleki*, 1. 450–452.

¹¹ Például *Pesti Napló*, 1861. január 1. 1. sz., 1861. január 2. esti lap, 1. sz.; *Magyarország*, 1861. január 1. 1. sz.

¹² Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 274–276.

¹³ OSZK Kt. Fol. Hung. 1259. Vezzerle Gyula: *Gróf Teleki László. Ifjúkori emlékezések*.

¹⁴ Viola: *Visszaemlékezések. Korrajz az 1860–61-iki időszakról*. Vác, 1878. 64–67. Vö.: Deák Ágnes: *Besúgólisták a neoabszolutizmus korából*. Aetas, 21. évf. (2006) 4. sz. 28.

¹⁵ *A Nemzeti Kör alapszabályai 1860/61-re*. Pest, 1862.

Minden bizonnyal a Nemzeti Kör tagjává történt megválasztására célzott Teleki a jelen tanulmány függelékében közölt, 1861. január 17-én kelt levelében, amikor az őt ért megtiszteltetésről írt. Az előző hetekben kelt három leveléhez hasonlóan ebben is kárhoztatta a szász kormány vele szemben tett lépését, és közölte szabadon engedésének azt a feltételét, amely a politikai élettől való átmeneti tartózkodásra kötelezte őt. Ekkor azonban már tudta, hogy néhány nap múlva elhagyhatja Bécsset, és egyértelművé tette, hogy hamarosan újra tevékeny tagja akar lenni a magyarországi politikai életnek. Politikai szándékainak megfogalmazásakor egyszerre érződik az elszántság és a rendőri megfigyelés miatti óvatosság.

A levél nyilvánvalóan válasz volt egy Telekihez írt levélre, amelyet nem ismerünk, így tartalmára vonatkozóan csak feltételezéseink vannak. Valószínűleg a címzett volt az, aki értesítette Telekit a Nemzeti Körben történt választásról, és egyúttal kérdőre vonta politikai szándékai felől. A levél hangvételéből és tartalmából, különösen a személyes találkozásra tett ígéretből kitűnik, hogy Teleki bizalmas kapcsolatban állt a címmel.

1861. január 23-án Teleki valóban elhagyta Bécsset, és gyermekkorának színhelyére, a Pest megyei Gyömrőn található kastélyukba utazott. Szűkebb hazája, Pest megye már korábban kiállt mellette: január 7-én tiltakozását fejezte ki a szász kormány eljárása miatt, február 7-én pedig felvette a főrendi táblára meghívandók névsorába, amelyet az uralkodónak terjesztettek fel. Teleki azonban nem elégedett meg a főrendi táblán való szerepléssel, ezért azt tervezte, hogy a szintén Pest megyei Abonyban – ott, ahol már 1848-ban is képviselő volt – a nagyobb politikai súllyal bíró képviselőház tagjává választatja magát.¹⁶

Január 28-án hosszú levelet írt Gyömrőről Brüsszelbe a neves erdélyi írónak és politikusnak, Jósika Miklósnak, hogy részletesen tájékoztassa őt és rajta keresztül az emigráció tagjait a vele történekről. Hangsúlyozta, hogy a hírlapokban róla megjelentekkel ellentétben nem tett hűségesküet az uralkodónak, elveit nem tagadta meg, és lelkiismerete tiszta.¹⁷ A levéllel valamelyest sikerült megnyugtatnia egykori emigráns társait – köztük Kossuth Lajost –, akiket meglehetősen felzaklatott elfogatása.

Teleki Kossuth Lajossal és Klapka Györggyel együtt tagja volt az 1859 májusában megalakított Magyar Nemzeti Igazgatóságnak, mely célul tűzte ki, hogy a Habsburgok birodalmával szemben létrehozott francia–piemonti szövetséggel összhangban előmozdítsa az újabb magyar szabadságharc kirobantását. Telekinek nemcsak a francia és a piemonti kormánnyal való tárgyalásokban jutott kulcsszerep, hanem a magyarországi kapcsolatok kialakításában is.

Az emigránsokkal összeköttetésben álló titkos magyarországi szervezet, a „pesti központi bizottmány” még 1859 első hónapjaiban Teleki kapcsolatai mentén és az ő utasítására szerveződött meg. Vezetője az 1849-es debreceni országgyűlés alelnöke, Almásy Pál lett, aki 1859 elejéig emigrációban élt Párizsban, és szoros baráti kapcsolatot ápolt Telekivel. A bizottmány tagja lett Komáromy György, a szabadságharc századosa, aki Almásynak a reformkor óta jóbarátja volt, és az 1850-es évek elején szintén Párizsban élt. Csatlakozott a szervezethez Komáromy ifjú rokona, Csáky Tivadar gróf, valamint az Almásyhoz és Komáromyhoz hasonlóan a világosi fegyverletétel után egy ideig Párizsban élő Lónyay Menyhért, továbbá a Protestáns Pátens ellen az utóbbival együtt küzdő Podmaniczky Frigyes báró, Tisza Kálmán és Ivánka Imre ezredes. Ivánkával együtt a bizottmány katonai szakértőjének számított Beniczky Lajos alezredes és Maróthy János százados is. A csoporthoz lazábban kötődtek Károlyi Sándor és Károlyi Ede grófok.

¹⁶ Horváth: *Teleki*, 453.; Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 274–276.

¹⁷ Teleki–Jósika, 1861. január 28. Közli: *Teleki László válogatott munkái*, 2. 218–222.

A bizottmány rendszeres kapcsolatot tartott fenn a Magyar Nemzeti Igazgatósággal. 1860 őszén, miután az Ausztria elleni háborúra készülő piemonti kormány titkos szövetséget kötött a Magyar Nemzeti Igazgatósággal, konkrét katonai tervek egyeztetésére is sor került a magyarországi szervezet és az emigránsok között. Mindezek ellenére a pesti központi bizottmány 1860-ban már korántsem volt egységes az újabb szabadságharc iránti elkötelezettséget illetően. Ráadásul az októberi diploma kiadása után többségük úgy gondolta, hogy a kilátásba helyezett országgyűlés megfelelő keretet fog biztosítani az általuk fontosnak tartott nemzeti érdekek érvényesítéséhez. Az elszántság hiánya az emigránsok közül elsősorban Kossuthot aggasztotta, aki az amnesztiával hazatérő és elkobzott birtokai visszaadásáért folyamodó Almásyval szemben amúgy is bizalmatlan volt. Éppen ezért kérdőre vonta Telekit, hogy megbízik-e Almásyban. Teleki 1860 novemberében, tehát nem sokkal „hazarablása” előtt, határozott igennel felelt Kossuth kérdésére.¹⁸

Teleki 1861. január 23. és február 16. közötti gyömrői tartózkodása idején titokban kétszer is Pestre utazott, hogy a bizottmány tagjaival megbeszélést folytasson.¹⁹ Időközben az európai politika eseményei kedvezőtlen irányt vettek. Kossuth január 18-án hosszú levélben tudatta a magyarországi titkos mozgalom tagjaival, hogy az eredetileg tavaszra tervezett háború Piemont és Ausztria között belátható időn belül nem fog kirobbanni. Ugyanakkor továbbra is fontosnak tartotta a függetlenségi eszmék ébren tartását, ezért határozott választ várt arra a kérdésre, hogy a bizottmány tagjai valóban akarják-e a forradalmat. Almásy február első felében írt válaszában kifejtette, hogy „két húron kell hegedülni”, vagyis szerinte nyitva kell hagyni a kiegyezés lehetőségét is. Kossuth így kommentálta Almásy választát: „Régóta sajnáltam, hogy hazai barátaink egy oly bizottságot fogadtak el, amelynek többsége reám azt a benyomást tette, hogy nagyon nem bánnák, ha forradalmi czégű bárkájukat a szél az alku kikötőjébe hajtaná...”²⁰

A Teleki és a bizottmány tagjai között ugyanekkor Pesten lezajlott titkos megbeszélések tartalmát nem ismerjük, így nem tudhatjuk, hogy Almásy és társai ezeken is olyan egyértelműen kifejtették-e álláspontjukat Magyarország jövőjét illetően, mint a Kossuthnak írott levélben. A későbbi események tükrében azonban úgy tűnik, Telekiben ekkor még nem tudatosultak a közte és a bizottmány többsége között húzódó elvi ellentétek. Annak ellenére sem, hogy Almásy lemondott a titkos szervezet vezetéséről. Az egykori országgyűlési alelnök számára nyilvánvalóan jó ürügyet szolgáltatott Teleki Magyarországra érkezése ahhoz, hogy a számára ekkor már igen kényelmetlen tisztségtől megszabaduljon. Teleki viszont nem vette át tőle a bizottmány vezetését, feltehetőleg a rendőrségnek a személyére irányuló megkülönböztetett figyelve miatt. A vezető nélkül maradt bizottmány hamarosan feloszlott.²¹

Február 16-án Teleki Szirákra utazott, hogy hűgát meglátogassa. Noha titokban érkezett, a kastély udvarán délutánra óriási tömeg gyűlt össze ünneplésre. Másnap Pestre ment, és ezúttal már a nyilvános szereplésre is vállalkozott. Ellátogatott a Nemzeti Körbe, amely három nappal korábban tiszteletbeli igazgatójává választotta, és ott rögtönzött beszédet is mondott az öt hangosan éltető jelenlévőknek. Pestről hamarosan Győrbe távozott, onnan pedig a közeli Dákára, ahová egykori jó barátjának, Batthyány Lajos grófnak az öz-

¹⁸ A pesti központi bizottmányról: Farkas Katalin: *Magyar függetlenségi törekvések 1859–1866*. Budapest, 2011. 11–18.

¹⁹ Horváth: *Teleki*, 1. 453.

²⁰ Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 313.; Farkas: *Magyar függetlenségi törekvések*, 17.

²¹ Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 313.; Farkas: *Magyar függetlenségi törekvések*, 17–18.

vegye, Zichy Antónia grófnő hívta meg. Itt ismét látványos ünnepi fogadtatásban volt része.²²

Dákáról írta a jelen tanulmány függelékében szereplő, március 3-án kelt levelét, elsősorban azért, hogy sajnálkozását fejezze ki, amiért két héttel korábbi pesti tartózkodása során nem sikerült találkoznia a címmel. Ugyanakkor továbbra is fontosnak tartotta, hogy a közeli jövőben személyes megbeszélést tudjanak folytatni. Ekkor már úgy látta, hogy néhány hét múlva visszatérhet a politika színterére, ahol nyilvánvalóan együtt kívánt működni a címmel.

A titokzatos címzett

A leveleken a címzett neve nem szerepel, és a megszólítások („Tisztelt barátom”, „Kedves tisztelt barátom”) sem segítenek kilétének felderítésében. A levelek Perczel Mór tábornok hagyatékában maradtak fenn, azonban biztosan nem neki íródtak, mivel ő ekkor Jersey szigetén élt családjával, és az emigrációból csak a kiegyezés után tért haza. A nagyrészt Perczel emigrációs levelezését tartalmazó, tekintélyes méretű irategyüttest a tábornok egyik unokája, Perczel Olivér adta az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának 1966-ban.²³

A címzett azonosításához a legfontosabb fogódzót azok a mindkét levélben megtalálható utalások jelentik, amelyek Komárom megyéhez kötik őt. Teleki Komáromban készült vele találkozni, és közös barátjuknak nevezte a Komárom megyei Ordódy család egyik tagját. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy Teleki egy Perczel Mórhoz közel álló Komárom megyei politikusnak írta a két levelet, vagyis minden bizonnyal a tábornok apósának, Sárközy Józsefnek.²⁴

Sárközy életének néhány, a továbbiakban részletesebben ismertető mozzanata is alátámasztja azt, hogy a levelek neki szóltak. Képviselő volt 1848-ban az első népképviselői országgyűlésen, ahol Telekihez hasonlóan a kormány baloldali ellenzékéhez tartozott. Vezető szerepet játszott a Dunántúli Református Egyházkerületben, és szoros kapcsolatban állt annak főgondnokával, Teleki Gyulával, akit Teleki László „Gyula öcsém” néven emleget is 1861. március 3-án kelt levelében. Az 1860. évi októberi diploma kiadása után megélénkült megyei, majd országos közéletben is tevékenyen részt vett, és alapító tagja volt a Nemzeti Körnek. A személyes kapcsolódási pontok és a politikai elvokonság tehát jó alapot szolgáltatott arra Sárközynek, hogy az 1861. évi országgyűlésre való készülődés hónapjaiban összeköttetésbe lépjen Telekivel.

Sárközy József 1802-ben született Komáromban, valószínűleg birtoktalan köznemesi családban, mely eredetileg Kecskemétről származott. Édesanyja kisgyermek korában meghalt, és miután apja újra megnősült, anyai nagyanyja nevelte őt Komáromban. Itt, majd a pozsonyi jogi akadémián végezte tanulmányait. Az 1820-as évek közepe táján feleségül vet-

²² Horváth: *Teleki*, 1. 454.; Szabad: *Forradalom és kiegyezés*, 274–276.; Praznovszky Mihály: *Teleki László és a vármegyék 1861-ben*. In: Praznovszky Mihály – Rozsnyói Ágnes (szerk.): *Teleki és kora*. Szirák, 1985. 126–128.

²³ A két levél pontos lelőhelye: OSZK Kt. Fond 89/137. *Teleki László Perczel Mórhoz*. Perczel Mór életének emigrációs időszakáról: Farkas Katalin: *Perczel Mór az emigrációban*. Hadtörténelmi Közlemények, 125. évf. (2012) 1. sz. (megjelenés alatt).

²⁴ A leveleket az OSZK kéziratárába eljuttató Perczel Olivér Perczel Mór legidősebb fiának, Józsefnek a fia volt. Apja Perczel Józsefet szülei emigrációba kényszerülése után nagyapja, Sárközy József nevelte fel. Így elképzelhető, hogy a levelek az ő tulajdonából kerültek Perczel Mór hagyatékába. Az is lehet azonban, hogy Perczel Mór illesztette be apósa e két iratát saját levelei közé, amikor hazatért az emigrációból.

te Pázmándy Antóniát, akinek révén birtokot szerzett a megye déli részén elhelyezkedő Kömlődön, és ott le is telepedett. Házasságukból három felnőttkort megért gyermek született: Júlia 1828-ban, majd Lídia és végül Zsigmond. Házasságával Sárközy nemcsak vagyoni helyzetét javította, de befolyásos rokonságra is szert tett, mivel a Pázmándyak a megyei politikai élet egyik vezető családjának számítottak.²⁵

Komárom megye politikai viszonyait a 18. század végétől a református Pázmándy és a katolikus Ghyczy család érdekszövetsége és hatalommegosztása határozta meg. A reformkori országgyűlések Komárom megyei követei végig e két jómódú birtokos köznemesi család tagjai közül kerültek ki, és többnyire ők szerezték meg a legmagasabb megyei tisztségeket is.²⁶ A Pázmándy család feje, az idősebb Pázmándy Dénes 1827 és 1840 között a megye első alispánja volt, és 1840-ig az összes reformkori országgyűlésen részt vett követként. Emellett 1837-ben a Dunántúli Református Egyházkerület világi főgondnokává is megválasztották.²⁷ Nem tudjuk, pontosan milyen rokoni kapcsolatban állt Pázmándy Antóniával, az azonban egyértelműnek tűnik, hogy ez a rokonság hatással volt Sárközy közéleti pályájára.

Sárközy az 1820-as évek közepétől fokozatosan végigjárta a megyei hivatalok ranglétráját. 1824-ben megyei esküdtté választották, 1828-ban a gesztesi járás szolgabírója lett, 1836-tól pedig ugyanitt főszolgabíróként tevékenykedett. Ezzel párhuzamosan az 1820-as évek végétől református világi tisztségeket is betöltött. Előbb egyházmegyei, majd egyházkerületi világi tanácsbíróvá választották, 1837-ben pedig, az idősebb Pázmándy Dénes helyére lépve, a tatai egyházmegye segédgondnoka lett. A református közéletben vállalt szereplés családi hagyomány volt a Sárközyeknél, ugyanakkor minden bizonnyal segítette is Sárközy Józsefet a politikai pályán való érvényesülésben.

Az 1840-es év nagy előrelépést jelentő sikert hozott Sárközy politikai pályafutásában, mivel a megye másodalispánjává választották. Egy forrás szerint ezt az idősebb Pázmándy Dénes támogatásának köszönhette, aki állítólag megígértette vele, hogy a következő tisztújításon háttérbe vonul. Az idősebb Pázmándy a forrás szerint így kívánta biztosítani a jövőben a másodalispáni tisztséget, majd a további emelkedést fia, a Sárközynél tizenégy évvel fiatalabb ifjabb Pázmándy Dénes számára.

Akár volt ilyen megállapodás, akár nem, Sárközy elég elszánt volt ahhoz, hogy bízson megyei pályafutásának további felívelésében: 1844-ben első alispánnak jelöltette magát Ghyczy Kálmánnal szemben. Ghyczy a másodalispáni tisztségre pályázó ifjabb Pázmándyval szövetségben indult, Sárközy pedig a hozzá hasonlóan kisbirtokos Huszár Ferencet kívánta maga mellé venni másodalispánnak. A két párost nemcsak a vagyon és a társadalmi rang különböztette meg egymástól, de politikai nézeteik is. Mindannyian a reformtörekvések hívei voltak, ám Sárközy és Huszár radikális ellenzékének számított. Sárközy 1843-ban azt javasolta a megyének, hogy az országgyűlési követutasításba vegyék be a háziadó nemesi átvállalásának ügyét is, de ezt végül nem sikerült elérnie.²⁸

Sárközy az 1844-es tisztújításon is alulmaradt, így politikai pályájának íve átmenetileg megtört. Családja azonban ugyanekkor tovább gyarapodott, mivel idősebbik lánya, a tizenhat éves Júlia Pozsonyban megismerkedett az országgyűlésen Tolna megye radikális ellen-

²⁵ Sárközy életrajzi adataihoz: *Országgyűlési emlékkönyv*. Szerk. Hajnik Károly – Farkas Albert. Pest, 1866–1867. 531–533.; *Protestáns képes naptár az 1867. évre*. Szerk. Ballagi Mór. Pest, 1867. 61–65.; *Pallas Nagylexikon*. 2. pótkötet, 562. Vö.: *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, 741–743. (Az életrajz szerzői Hermann Róbert és Szigeti István.)

²⁶ Szigeti István: *Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás*. Limes, 12. évf. (2000) 1. sz. 83–105.

²⁷ Pálmány: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja*, 1. kötet 1074–1076.

²⁸ Szigeti: *Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás*, 88–90.

zéki követeként részt vevő, nála tizenhét évvel idősebb Perczel Mórral. A fiatalok a következő évben összeházasodtak, és Kömlődön telepedtek le. Itt született első három gyermekük: Irma 1845-ben, József 1847-ben és Móric 1848-ban.²⁹

1848 tavaszának eseményei sokakhoz hasonlóan Sárközy számára is új lehetőségeket nyitottak a politikai élet terén. Június 20-án a tatai kerület országgyűlési képviselőjévé választották, így tagja lett az első népképviselési törvényhozásnak. Korábbi elveihez híven itt is radikális törekvéseket támogatott, vagyis ahhoz a csoporthoz tartozott, amelyet a kormány baloldali ellenzékének szokás nevezni. A radikálisok első nagy visszhangot kiváltó fellépése az országgyűlésen az olasz segély ügyéhez kötődött. A kormány taktikai okokból azt javasolta az országgyűlésnek, hogy szavazza meg az itáliai hadszíntérre a császári seregeknek küldendő segélyt, miközben a tényleges segélynyújtást nehezen teljesíthető feltételekhez kötötte. A radikálisok azonban hevesen elleneztek, hogy Magyarország kormánya akárcsak látszólag is támogatást adjon az itáliai forradalmak leveréséhez. A július 22-én lezajlott szavazáson a szavazásban részt vevő 270 képviselő közül 36 mondott nemet a javaslatra. Köztük találjuk Sárközy Józsefet és Teleki Lászlót is.

Az említetten kívül még két olyan országgyűlési szavazás volt, amelyen Teleki és Sárközy is véleményt nyilvánított. Ismét a többségtől eltérően, mindketten nemmel szavaztak augusztus 8-án az oktatási törvény, augusztus 21-én pedig az újoncozásról szóló törvény kormány által beterjesztett javaslatára. Nincs ugyan tudomásunk arról, hogy 1848 nyarán a kormány baloldali ellenzéke szervezeten működött volna, a radikális képviselők nagyjából harminc–negyvenfős csoportjának tagjai között azonban feltehetőleg kialakult a személyes kapcsolatoknak valamiféle szorosabb hálójára.³⁰

Sárközy 1848 szeptemberének elején a Dunántúli Református Egyházkerület képviselőjeként részt vett az Eötvös József által a protestáns egyházak ügyében összehívott tanácskozáson, ahol szót emelt az egyházi autonómia megőrzése mellett. Szeptember 22-én Batthyány Lajos miniszterelnök Komárom városának kormánybiztosává nevezte ki, ezért elhagyta a fővárost. Három hónapig tartó kormánybiztosi működésének középpontjában a komáromi erőd ellátásának biztosítása állt, és ennek a feladatának sikerrel tett eleget.³¹ Az év végén, nem tudni pontosan, milyen okból, visszavonult kömlődi birtokára. 1849 áprilisában azután mégis Debrecenbe utazott, hogy igazolja távolmaradását az országgyűléstől, de a képviselőház már egy korábbi határozatával lemondottnak nyilvánította képviselői állásáról.

Sárközy megfutamodásként is értékelhető visszavonulása meglepőnek tűnik korábbi radikális állásfoglalásainak ismeretében. Könnyen lehet azonban, hogy döntése mögött nem annyira politikai megfontolások, mint inkább családi okok álltak. Veje, Perczel Mór 1848 tavaszán Pest rendőrfőnöke lett, de tisztségéről az általa is hevesen ellenezett olasz segély ügye miatt lemondott. 1848 szeptemberében a Zrínyi szabadcsapat megszervezésével katonai pályára lépett, és felszabadította a Muraközt a horvát csapatok megszállása alól,

²⁹ Gustav Kuppis: *Biographie des Honvéd-Generals Moritz Perczel von Bonyhád*. Pest, 1868. 80–81.; Dobos Gyula: *A Perczelek*. Szekszárd, 2001. 219–220.; Farkas: *Perczel Mór az emigrációban*., id. mű

³⁰ A szavazások összesített táblázata: *Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja*, 1254–1272 (összeállította: Hermann Róbert). A radikálisokról: *Az 1848/49. évi népképviselési országgyűlés*. Szerk. Beér János. Bev.: Beér János–Csizmadia Andor. Budapest, 1954. 19–22.

³¹ Hermann Róbert: *Komáromi kormánybiztosok*. Limes, 8. évf. (1995) 4. sz. 66–68.

majd észak felé vette útját, hogy egyesítse csapatait a feldunai sereggel.³² Kömlődtől való folyamatos és tartóssá váló távolléte miatt Sárközyre hárult az a feladat, hogy a család otthon maradt tagjairól – feleségéről, gyermekeiről és unokáiról – gondoskodjon.

Sárközy a szabadságharc végnapjaiban Aradra kísérte idősebbik lányát, hogy az búcsút vehessen az ország elhagyására kényszerülő férjétől. A fegyverletételt követő megtorlások Sárközyt nem érintették, Júlia lányát és mindössze négyéves Irma unokáját azonban az osztrák hatóságok a pozsonyi várbörtönbe zárták. Miután novemberben kiszabadultak, Sárközy Júlia többször is megpróbált levelek útján kapcsolatba lépni Törökországba menekült férjével, de erőfeszítései csak a következő év tavaszán jártak sikerrel. Ezt követően engedélyt kért a hatóságoktól, hogy időközben Kis-Ázsiába internált férje után utazhasson, és ennek birtokában 1850 szeptemberében útnak indult Kütahya felé. Gyermekei közül Irmát és Móricot vitte magával a hosszú és veszélyes útra, a legidősebb fiút, Józsefet viszont – nem tudni, milyen okból – Kömlődön hagyta szüleinél.³³

Sárközy az 1850-es években kömlődi birtokán gazdálkodott. Noha egyre jobban eladósodott, birtokai jövedelméből minden évben küldött egy kisebb összeget Perczeléknek, akik a törökországi internálásból szabadulva, rövid máltai, majd angliai tartózkodás után, 1853-ban a normandiai partokhoz közel fekvő Jersey szigetén telepedtek le. Jövedelmei fennmaradó részéből Sárközy feleségéről, otthon maradt két gyermekéről és unokájáról, Józsefről gondoskodott. Fiatalabbik lánya, Lídia az 1850-es évek elején férjhez ment Perczel Lászlóhoz, Perczel Mór öccséhez, aki szintén Kömlődön telepedett le.³⁴

Az önkényuralom időszakában az országgyűlések elmaradása és a megyék felszámolása miatt Sárközy nem gondolhatott korábbi politikai pályájának folytatására. Mivel 1850. február 10-én kiadott rendeletükben Julius Haynau és Geringer Károly báró, teljhatalmú polgári biztos betiltották a protestáns egyházi gyűlések tartását, valamint az egyházkerületi főgondnokok és az egyházmegyei segédgondnokok tevékenységét, a református egyházi életben sem tevékenykedhetett.

Kivételt jelentett ez alól, amikor 1857-ben tagja lett annak a református küldöttségnek, amely Bécsben a négy egyházkerület nevében kérte Ferenc Józseftől a református egyház törvényes jogainak visszaállítását. Kérésüknek az uralkodó nem tett eleget, viszont 1859. szeptember elsején kiadta az úgynevezett Protestáns Pátenst. A rendelet értelmében a protestánsok csak nem nyilvános egyházi gyűléseket tarthattak, és az ezeken hozott határozatokat jóváhagyásra fel kellett terjeszteniük az illetékes miniszternek; a lelkészek és tanítók csak állami megerősítés esetén és a dinasztia után hűségeskü után foglalhatták el hivatalukat; a püspökök és gondnokok beiktatását az uralkodónak jóvá kellett hagynia; a protestáns egyházi iskolák csak az osztrák tanterv szerint, államilag engedélyezett tankönyvekből

³² Perczel életrajzi adataihoz lásd: Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000. 182–184.; *Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*, 669–673. (Az életrajz szerzője Hermann Róbert.)

³³ OSZK Kt. Quart. Hung. 3185. *Perczel Miklós naplója*. I. 240., 273., 277–278.; Perczel Miklós 1848/49-es honvéd ezredes: *Naplóm az emigrációból*. Szerk. Závodszy Géza. Budapest, 1977. 1. köt. 19., 116., 119–120.; „*Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem*”. *Perczel Mór naplója* (1851–1852). Közli és bev. Csorba György. Hadtörténelmi Közlemények, 120. évf. (2007) 3. sz. 951. Vö.: Farkas: *Perczel Mór az emigrációban*, id. mű.

³⁴ Perczel Miklós 1848/49-es honvéd ezredes: *Naplóm az emigrációból*. Szerk. Závodszy Géza. Budapest, 1979. 2. köt. 146.

taníthattak. A rendelet emellett az addigi négy helyett hat református egyházkerületet jelölt ki.³⁵

A Protestáns Pátens óriási elégedetlenséget váltott ki, az ellene folytatott küzdelem pedig szinte azonnal politikai tartalmat nyert, és az önkényuralommal szembeni nemzeti ellenállássá szélesedett. A pátens elleni harcban a Tiszántúli Református Egyházkerület járt az élen, amelynek tagjai közül Révész Imre debreceni lelképásztor és Tisza Kálmán, a nagyszalontai egyházmegye segédgondnoka volt különösen tevékeny. Az utóbbi ekkor szerezte meg a hamarosan látványosan felívelő politikai pályájához szükséges ismertséget és népszerűséget.³⁶ 1859 őszén a református egyházkerületek az uralkodói tiltás ellenére az addigi szervezeti keretek között sorra gyűléseket tartottak, amelyeken visszautasították a pátens, és javaslatot tettek egy az uralkodónak címzett felíratra. A felíratot 1860 januárjában egy Vay Miklós vezette küldöttség vitte Bécsbe, amelynek világi tagjai közt ott találjuk Tisza Kálmánt, Teleki Gyulát, Lónyay Menyhértet és Podmaniczky Frigvest, valamint az evangélikusok képviselőjében Prónay Gábor bárót is. Az uralkodó azonban elzárkózott a tárgyalástól, csak Vayt és Prónayt fogadta magánkihallgatáson.³⁷

A fenti küldöttségnek Sárközy nem volt tagja, a néhány héttel később Pesten, Vay elnökletével tartott tanácskozáson azonban már részt vett.³⁸ A bécsi úttól való távolmaradása feltehetőleg feleségének az 1860. év első napjaiban bekövetkezett halálával magyarázható.³⁹ További tevékenysége ugyanis azt mutatja, hogy a pátens elleni tiltakozás országos szinten is meghatározó alakjai közé tartozott.

1860. április 20-án a Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben tartott gyűlése Tisza Kálmán kezdeményezésére úgy határozott, hogy egy három világi és három egyházi személyből álló bizottságot választ, amely „örkődik az egyházi ügyek felett”, vagyis képviseli az egyházkerületet a bécsi kormányzattal szemben. A példát hamarosan a Dunántúli Egyházkerület is követte, mégpedig Sárközy javaslatára. Miután az idősebb Pázmándy Dénes még 1854-ben meghalt, a főgondnoki tisztség betöltetlenül maradt, ezért a május 10-től a Komárom megyei Csepel tartott egyházkerületi gyűlésen Sárközy töltötte be a világi elnök tisztségét.⁴⁰ Megbízatása nyilvánvalóvá teszi, hogy ekkor már ő rendelkezett a legnagyobb tekintéllyel az egyházkerület világi tisztségviselői közül.

A pátens elleni tiltakozás végül sikerrel járt. Május 15-én Ferenc József Benedek Lajos tábornagynak, Magyarország nem sokkal korábban kinevezett katonai és polgári kormányzójának küldött kéziratában megszüntette a pátens rendelkezéseinek érvényét, és ezzel lehetőség nyílt az 1850 óta megüresedett egyházi tisztségek újbóli betöltésére. A Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoki tisztségére többen is Sárközy Józsefet jelölték, akit korábbi egyházi és politikai szereplése, valamint részben Perczel Mórral való rokonságának köszönhető népszerűsége nyilvánvalóan komoly reményekre jogosított fel. Társadalmi és vagyoni helyzete azonban ezúttal is útjában állt pályája további emelkedésének.

³⁵ A protestáns egyházakról és a protestáns pátensről: Zsilinszky Mihály: *A magyar honi protestáns egyházak története*. Budapest, 1907. 677–678., 687–727.; Bíró Sándor – Bucsay Mihály – Tóth Endre – Varga Zoltán: *A magyar református egyház története*. Budapest, 1949. 333–345.

³⁶ Kozári Mónika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003. 26–29.

³⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban: Ráday-levéltár), C/93. Török Pál: *Egyházkormányzati iratok. Pátens*.

³⁸ Ráday-levéltár, C/93. Török Pál: *Egyházkormányzati iratok. Pátens*.

³⁹ Rónay Jácint: *Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai*. Pozsony, 1885. 3. köt. 92.

⁴⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. 1860. április 27. 17. sz., 1860. május 18. 20. sz.

A másik három református egyházkerület élére ugyanekkor arisztokraták kerültek, Ráday Gedeon gróf, Vay Miklós báró és Degenfeld Imre gróf személyében.⁴¹ Az ő magas körökre kiterjedő kapcsolataik és patrónusi szerepkört is lehetővé tevő vagyonuk kézzelfogható segítséget jelentettek az egyház működésében, ezért nem meglepő, hogy egyes református vezetők a Dunántúli Egyházkerület élén is egy arisztokratát láttak volna szívesebben. Választásuk Teleki Gyula grófra esett, aki az 1857-ig apja főgondnoksága alatt álló Dunamelléki Egyházkerület egyik segédgondnoka volt.

Teleki Gyula színre lépése után Sárközy visszalépett a jelöléstől. Török Pállal, a Dunamelléki Egyházkerület frissen megválasztott superintendensével folytatott levelezéséből kiderül, hogy Sárközy természetesen vette háttérbe vonulását, és hajlandó volt segédkezni az egyházkerület életében addig semmilyen módon nem szereplő ifjú gróf megválasztásában. A szavazás előtt azonban további bonyodalmak adódtak. Egyesek ugyanis a szintén nem helybéli, de ekkor már országosan ismert Tisza Kálmánt jelölték a főgondnoki tisztségre, ami miatt Sárközy kilátásba helyezte visszalépésének érvénytelenítését. Török Pálnak írott egyik levelében kifejtette, hogy bár nagyra becsüli a jelöléséről állítása szerint mit sem tudó Tiszát, ő visszalépésével kifejezetten Teleki Gyulát kívánta támogatni. Ezen a ponton felvetődik, hogy Sárközy magatartásában Teleki Lászlóval való barátsága is szerepet játszott.⁴²

Tisza Kálmán végül nem fogadta el a jelölést unokatestvérével szemben, így a választás végeredménye többé nem lehetett kétséges.⁴³ Amikor az új főgondnok, Teleki Gyula 1860. szeptember 18-án ünnepélyesen bevonult Komáromba, Sárközy köszöntő beszédet mondott tiszteletére.⁴⁴ A következő évben Sárközy, talán egyfajta kárpótlásként, megkapta a pápai főiskola gondnokának tisztségét, amelyet hagyományosan a mindenkori egyházkerületi főgondnok töltött be.⁴⁵

Sárközy 1860 májusában még azt írta Török Pálnak, hogy „a sors politikai pályájáról már rég lezörította”, az októberi diploma kibocsátása azonban fordulatot hozott az ő személyes helyzetében is. Sárközy ismét Komárom megye életének egyik meghatározó alakjává vált. December 27-én ő köszöntötte a megyei közgyűlés nevében a tisztségét elfoglaló örökös főispánt, Nádasdy Lipót grófot. Tagja lett az ugyanekkor megválasztott bizottmánynak is, amely december 29-én határozatot hozott a megye követeléseiről. A határozat átvette a vezérmegyének számító Pest megye programját, így követelte az országgyűlés legrövidebb időn belül történő összehívását, a sajtószabadság biztosítását, az országgyűlési jóváhagyás nélkül folytatott újoncozás és adószedés leállítását és a törvénytelen bírósági perek megszüntetését. Komárom megye ezeken felül további követeléseket is megfogalmazott: Erdély és a Partium visszacsatolását, a politikai foglyoknak adandó amnesztiát és az emigránsok hazatérésének lehetővé tételét. Könnyen lehet, hogy ez utóbbi pont elfogadtatása éppen Sárközy vagy esetleg a bizottmány tagjává szintén megválasztott veje, Perczel László nevéhez fűződött.⁴⁶

Komárom megye december 29-én tisztújítást is tartott, amelyen Sárközyt első alispánná választották. A reformkor óta vágyott tisztség megszerzéséhez az is hozzásegítette őt,

⁴¹ *Protestáns Egyházi 's Iskolai Lap*. 1860. július 8. 27. sz., 1860. augusztus 19. 33. sz.

⁴² Ráday-levéltár, C/93. *Török Pál levelezése*. Sárközy–Török, 1860. május 11., 1860. június 8.

⁴³ Ráday-levéltár, C/93. *Török Pál levelezése*. Sárközy–Török, 1860. június 14.

⁴⁴ *Protestáns Egyházi 's Iskolai Lap*. 1860. szeptember 20. 38. sz.

⁴⁵ *Protestáns képes naptár az 1867. évre*, 61–65.

⁴⁶ Friebeisz István: *Megyei alkotmányos mozgalmak 1860 október 20-tól 1861. április 2-ig*. Pest, 1861. 193–199.

hogy ifjabb Pázmány Dénes ekkor már nem élt. Az első népképviselői országgyűlés képviselőházának elnökévé megválasztott fiatalember a szabadságharc idején meglehetősen elmentmondásos szerepet játszott, és politikailag ellehetetlenült, majd 1856-ban, mindössze negyvenéves korában meghalt.⁴⁷ Komárom másik országos tekintéllyel bíró politikusa, Ghyczy Kálmán pedig ekkor már nem vállalt megyei hivatalt. Sárközyt, Ghyczyt és a megye tiszteletbeli főjegyzőjévé választott Jókai Mórt december végén fáklyás zenével ünnepelték Komáromban.⁴⁸

1861 januárjának első felében Sárközy Pestre utazott, és részt vett a Nemzeti Kör gyűlésén. Nem kétséges, hogy támogatta Teleki László rendes taggá választását, és amint a függelékből közölt levelekből kiderül, egy közös barátjuk segítségével lépéseket tett a vele való kapcsolat felvételének érdekében. A Telekivel összeköttetésben álló pesti központi bizottmány létezéséről valószínűleg nem tudott, noha tagjai közül többeket is személyesen ismert a Protestáns Pátens elleni küzdelemből. A titkos szervezkedés résztvevői jellemzően az övéknél magasabb társadalmi körökből kerültek ki.

Sárközy a hónap közepe táján visszautazott Komárom megyébe. Január 22-én első alispánként ő elnökölt Komárom városának tisztújításán, 28-án pedig részt vett a megyei bizottmány újabb ülésén.⁴⁹ Feltehetőleg a Nemzeti Kör igazgatóinak február 14-re kitűzött megválasztására ment ismét Pestre. A választás eredménye alighanem kellemetlen meglepetésként érte, első igazgatóvá a tagok többsége ugyanis a *Pesti Napló* című lap szerkesztőjét, a Deák Ferenc bizalmasának számító erdélyi író, Kemény Zsigmond bárót szavazta meg. Az egyesület megalapítását kezdeményező, radikális forradalmi eszméket valló Szilágyi Virgil csak második igazgató lett, amit nem fogadott el, így erre a tisztségre végül Jókai Mórt választották meg.⁵⁰

Teleki Lászlónak a függelékben közölt második leveléből arra következtethetünk, hogy Sárközy február közepi pesti tartózkodása során Teleki Gyula útján találkozót kért tőle, de az üzenet nem jutott el idejében hozzá. Így – noha Teleki László február 17-én érkezett, Sárközy pedig másnap távozott a fővárosból – személyes megbeszélésükre ezúttal nem került sor.

Sárközy azon igyekezete, hogy találkozhatson Telekivel két, egymást nem kizáró értelmezésre is lehetőséget ad. Láthatjuk mögötte a közért mindig tenni kész embert, aki, mivel az első vonalba kerülni nem tudott, megpróbált a maga szerény eszközeivel egy nála tekintélyesebb személyt segíteni a radikális nemzeti követelések érvényre juttatásában. Ugyanakkor láthatjuk mögötte a közéleti pályáját tudatosan építő politikust is, aki Telekihez részben politikai, részben egyházi szálakon fűződő kapcsolatait kihasználva igyekezett saját személyének jelentőségét emelni.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy Teleki valóban nagyon szeretett volna találkozni Sárközyval, amint ezt a függelékben közölt levelei tanúsítják. Magyarországi politikai kapcsolatai addig elsősorban a pesti központi bizottmány tagjaihoz kötötték, de ez nem zárta ki a más személyekkel való összeköttetést. Sárközy személye kapcsolódási pontot jelenthetett számára a radikális baloldali kismemesi–polgári körökhöz, programjának feltétlen híveihez.

Március elsején Sárközy újra Komárom megye bizottmányának ülésén vett részt, ahol szembekerült Ghyczy Kálmánnal. A vita tárgya az uralkodó által kiadott országgyűlési

⁴⁷ Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja, 660–665. (Az életrajz szerzője Szigeti István.).

⁴⁸ Magyarország, 1861. január 6. 5. sz.

⁴⁹ Magyarország, 1861. január 17. 14. sz.; Friebeisz: *Magyei alkotmányos mozgalmak*, 193–199.

⁵⁰ Viola: *Visszaemlékezések*, 64–67.

meghívó volt, amely április 6-ra Budára hívta össze a törvényhozást. Az 1848-as törvények az országgyűlés helyszínéül Pestet jelölték ki, és e törvények érvényesítése elvi kérdés volt. Sem Ghyczy, sem Sárközy nem kívánta szó nélkül hagyni Ferenc József törvénytörtő lépését, ám az utóbbi a tiltakozás radikálisabb módját pártolta. Ghyczy azt javasolta, hogy a többi megyének is elküldendő jegyzőkönyvi óvás útján fejezzék ki nemtetszésüket, Sárközy viszont feliratot kívánt intézni a magyar kancellárhoz. A vita kompromisszummal zárult, a tiltakozást a kancellárnak is elküldött jegyzőkönyvben rögzítették.⁵¹

Sárközy az említett ülés után néhány nappal kaphatta meg Teleki Dákáról írt levelét. Hogy az ezt követő hetekben sor került-e a mindkettejük által óhajtott találkozóra, nem tudjuk. Mindenesetre, ha előbb nem is, április első napjaiban biztosan volt alkalmuk Pesten megbeszélést folytatni.

Az országos politika sodrában

1861 márciusa mind Sárközy, mind Teleki számára a képviselőházi választások és az országgyűlésre való készülődés jegyében telt. Sárközyt március 18-án egyhangúlag választották képviselővé lakóhelyén, a gesztesi választókerületben. Telekit március 26-án ugyancsak egyhangúlag szavazták meg a választók az abonyi kerület képviselőjévé.⁵² Választóinak bizalmát programadó beszédben köszönte meg, amelyet a lapok négy nappal később, március 30-án közöltek.

A beszédben Teleki világossá tette, hogy az 1848-as áprilisi törvényekből véleménye szerint semmit nem szabad engedni, még akkor sem, ha az az országgyűlés feloszlását vonja maga után. Kifejtette továbbá, hogy elengedhetetlen a '48-as törvények továbbfejlesztése az önkényuralom elleni alkotmányos garanciák, az úrbéri rendezés, a demokratikus jogegyenlőség megteremtése és a nemzetiségi kérdés tekintetében.⁵³ Teleki természetesen tisztában volt azzal, hogy ezek a feltételek a bécsi udvar számára elfogadhatatlanok. Ő azonban továbbra is tartotta magát a Magyar Nemzeti Igazgatóság által megfogalmazott törekvésekhez, amelyek az európai politikai helyzet kedvező alakulása esetén újabb szabadságharc kirobbantásával számoltak.

Ez az álláspont tükröződött Telekinek az országgyűlés megnyitója kapcsán mutatott magatartásában is. A konzervatív Apponyi György gróf, országbíró és Deák Ferenc emlékiratot intéztek Ferenc Józsefhez, amelyben azt kérték, hogy a Budán tartott ünnepélyes megnyitó után a törvényhozás Pesten folytathassa munkáját. Az emlékiratra válasz nem érkezett, ám Apponyi az április 4-én, a pesti vármegyeházán tartott képviselői értekezleten mégis bejelentette, hogy az uralkodó méltányolta kérésüket.⁵⁴ Teleki azonban ezt is elfogadhatatlannak tartotta, és kijelentette, hogy a budai megnyitóra nem fog elmenni. Két forrás név szerint felsorolja azt az öt képviselőt, akik még ott a helyszínen nyilvánosan kiálltak Teleki álláspontja mellett. Köztük volt Sárközy József is.⁵⁵

Deákat nagyjából mindössze nyolcvan képviselő követte az április 5-i budai megnyitóra. A képviselőház túlnyomó többsége, jóval több mint kétszáz fő, távol maradt az ünnepélyes alkalomtól. Az országgyűlés tisztikarának április 19-én történt megválasztása is igazolta Te-

⁵¹ Friebeisz: *Megyei alkotmányos mozgalmak*, 193–199.

⁵² Ruszoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868. Az 1848. évi pozsonyi V. és kolozsvári II. törvénycikkek gyakorlata kormányhatósági és hazai helyhatósági levéltári források alapján*. Szeged 1999. 109. (Sárközy József), 200. (Teleki László)

⁵³ *Teleki László abonyi beszéde, 1861. március 26.* Közli: *Teleki László válogatott munkái*, 232–237.

⁵⁴ *Deák Ferenc beszédei*. Szerk. Kónyi Manó. Budapest, 1889. 3. köt. 2–5.

⁵⁵ *Deák Ferenc beszédei*, 3. köt. 4.; Lónyay: *Napló*, 185.

leki követőinek többségét, még ha nem is ilyen arányban. Deák mögött a korabeli feljegyzések alapján 130–136 fő állhatott, Teleki mögött pedig nagyjából 150–170. Ekkorra már mindkét csoportosulás kidolgozta javaslatait, amelyet Deák követői feliratban, Teleki követői pedig határozatban kívántak elfogadtatni. Ez utóbbi forma elvi jelentősége az volt, hogy nem ismerte el a magyar királynak meg nem koronázott Ferenc Józsefet Magyarország uralkodójának.⁵⁶

Április folyamán Teleki kísérletet tett arra, hogy követőinek csoportját párttá formálja. Legalábbis erre utalnak Madarász József emlékiratainak következő sorai: „Szóba hozatott pártkör alakítása, de mellőztetett, nehogy az ellentábor is szervezkedjék. Teleki kívánta, hogy legalább választassék 10 tagú bizottság a pártügyek intézése végett [...]”. A tíztagú bizottságot megválasztották, de a határozati pártiak egy kisebb csoportja nem elégedett meg ezzel, és Teleki eredeti szándékait követve szervezkedni kezdett. A szervezkedést Sárközy József kezdeményezte. Madarász így emlékezett vissza az eseményekre: „Sárközy Józsi vagy harmincunkat, akik a párt szervezését multhatatlannak véltük, magához hívott az Ősz utca elején lévő szállására, s nála rendszeresen eleve tanácskoztunk.”⁵⁷

Sárközynek a budai országgyűlési megnyitó elutasítása és a pártszervezés terén kifejtett aktivitása jól mutatja, hogy – amint ez a levelekből is érzékelhető –, Teleki feltétlen hívei közé tartozott. Az országgyűlés kezdetén mutatott magatartása megerősíti a Teleki válaszleveleiből kikövetkeztethető szándékait. Sárközy tehát valóban fontos feladatának tekintette, hogy az 1848-ban született elvbarátság jegyében segítse Teleki és vele együtt a Kossuth-emigráció törekvéseinek érvényesülését, vagyis egy radikális, függetlenségi eszméket követő erős párt megalakítását. Elszántságában politikai nézetei mellett valószínűleg szerepet játszott Perczel Mórral való rokonsága is. A szabadságharc egykori tábornoka maga is türelmetlenül várta az újabb függetlenségi háborút, bár indulatos természete a többi emigránsal való tényleges együttműködését lehetetlenné tette. Sárközy pedig minden bizonnyal arra is gondolt, hogy a nemzet sikeres háborúja az ő személyes boldogságát, szeretteinek viszontlátását is elősegítheti.

Sárközy és nagyjából harminc társa, vagyis a képviselőházi ülőhelyük miatt szélsőbaloldalinak nevezett csoport támogatása azonban kevésnek bizonyult a Teleki által képviselt elvek érvényre juttatásához. A Határozati Párt képviselőinek többsége, beleértve a pártnak az egykori pesti központi bizottság tagjaiból alakult vezérkarát is, kihátrált Teleki mögül. Gyűlésükön némi módosításokkal ugyan, de elfogadták a Deák által megfogalmazott felirat tartalmát, és azt akarták benyújtani határozati javaslatként. Nem tartották ugyanis megfizethetőnek az újabb szabadságharc árát, a politikai élet demokratizálását és a nemzetiségi jogok kiszélesítését, mert az az ő birtokos nemesi köreik befolyásának csökkenésével járt volna. Teleki számára drámai lehetett a felismerés, hogy éppen azok akarják rákényszeríteni egy számára vállalhatatlan kompromisszumra, akiket még emigránsként ő bízott meg a szabadságharc előkészítésével, és akiket a kételkedő Kossuthal szemben is megvédett. Ezt látva Teleki május 7-ről 8-ra virradó éjszaka öngyilkos lett.⁵⁸

Teleki halála után a Határozati Párt többsége folytatta a nemzeti függetlenség jelszavát hangoztató, de az udvarral való tényleges összeütközést kerülő politikáját, amelynek egyes következményeként előre megszervezetten leszavazta saját határozati javaslatát. A Teleki által képviselt elvekhez hű szélsőbaloldali csoportja a párton belüli kisebbség ma-

⁵⁶ Szabad: *Forradalom és kiegyezés választóján*, 434–436., 438–441.

⁵⁷ Madarász József: *Emlékirataim 1831–1881*. Budapest, 1883. 339. Az Ősz utca mai neve: Szentkirályi utca.

⁵⁸ Szabad: *Forradalom és kiegyezés választóján*, 314.

radt, önálló szervezetet nem hozott létre. Tagjai 1861 júliusában kapcsolatba léptek Kossuthal, aki fogadta küldöttjüket, de a határozati vezérkarhoz fűződő összeköttetéseit nem adta fel.⁵⁹

A korabeli források Szilágyi Virgilt, Madarász Józsefet, Kállay Ödönt és Böszörményi Lászlót emlegetik a szélsőbaloldaliak vezetőiként.⁶⁰ Sárközy tehát az országgyűlés elején tett kezdeményező lépései ellenére sem számított vezéregyéniségnek, és könnyen lehet, hogy Teleki halála után háttérbe vonult vagy háttérbe szorult. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy, még ha jelentős közéleti múltja tekintélyt is biztosított számára, irányadó politikussá nem tudott válni.⁶¹

Az 1861. évi országgyűlés augusztusi feloszlását követő, Schmerling-provizóriumnak nevezett ideiglenes önkényuralom idején Sárközy ismét visszavonult Kömlődre. Ezekben az években eladósodása olyan mértékűvé vált, hogy többé nem tudott pénzt folyósítani az ekkor már Brüsszelben, igen nehéz körülmények között élő népes Perczel családnak.⁶² Anyagi romlása ellenére 1865-ben két sikert is elkönnyvelhetett közéleti pályáján. Teleki Gyula visszavonulása után a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka lett,⁶³ és megválasztották képviselőnek az újra összehívott országgyűlésre.⁶⁴ A törvényhozásban ismét a szélsőbaloldali csoporthoz tartozott. Az általa ellenzett kiegyezést, továbbá legidősebb gyermekének, vejének és unokáinak hazatérését már nem érte meg, 1867. január 23-án meghalt.

⁵⁹ Kossuth a kéttagúra szűkült Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében Komáromy Györgyöt bízta meg az emigráció magyarországi képviseletével, miután a pesti központi bizottmány feloszlott. Komáromyt ugyanúgy a határozati vezérkarhoz fűzték kapcsolatai, mint Almásyt, a belpolitikai viszonyokat nem pontosan ismerő Kossuth azonban forradalmi elkötelezettségűnek hitte őt, mert az 1850-es évek elején részt vett egy függetlenségi szervezkedésben. Deák Ágnes: *A koronás Wargha. Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatában*. Budapest, 2010. 146–148., 163–164.; Farkas: *Magyar függetlenségi törekvések*, 23–30.

⁶⁰ A szélsőbaloldaltól lásd: Szabó Csilla: *A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása*. Századok, 133. évf. (1999) 3. sz. 519–543.; Farkas: *Magyar függetlenségi törekvések*, 30–40.

⁶¹ Kecskeméthy Aurél nem kevés gúnnyal állapította meg róla, hogy „körülbelől úgy beszélt hozzánk [az országgyűlésben], mintha presbiteriális gyűlés volnánk, s a biblián kívül más könyvet nem is ismernénk”. Kákay Aranyos [Kecskeméthy Aurél]: *Országgyűlési árny- és fényképek*. Pest, 1861. 25.

⁶² OSZK Kt. Fond 89/161. *Perczel Mór József fiának*, 1866. október 31. Perczel Mórék a segély elmaradása miatt kétségbeesztő anyagi helyzetbe kerültek. Megélhetésüket végül azért tudták mégis biztosítani, mert Kiss Miklós ezredes közbenjárására III. Napóleon évjáradékot folyósított a tábornoknak. Vö.: Farkas: *Perczel Mór az emigrációban*, id. mű.

⁶³ Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma, Benedictina-gyűjtemény, BK 249/V.3. *Perczel-Rónay*, 1865. október 29. Vö.: Farkas: *Perczel Mór az emigrációban*, id. mű. Sárközyt Lónyay Menyhért ellenében választották meg főgondnokká.

⁶⁴ Ruszoly: *Országgyűlési képviselő-választások*, 110.

FÜGGELÉK

Bécs, 1861. január 17.

Tisztelt barátom,

Ordódy barátunkat⁶⁵ megkértem, lenne érzetem s köszönetem tolmácsa. Megbocsátandod nekem, reménylem e bizodalmas sorokat. Rövid idő alatt elhagyhatandom Bécset, s szívhatandom végre a kedves honi leget. De a szász kormánynak rajtam elkövetett példátlan alávalósága oly helyzetbe hozott, miszerint még darab ideig falun kellend tartózkodnom s kerülnöm mindent, mi politikai munkásságnak volna értelmezhető, nehogy valaki azt mondhasa, szavamát szegtem. Fölkereslek téged, tisztelt barátom, mihelyt tehetendem. Azt pedig képzeled, tudom, hogy mennyire sóvárogva s nehezen várom a pillanatot, midőn mostani ideiglenes állapotom után a hazafi kötelesség terén munkás lehetendek megéremlésében azon bizalomnak s megtiszteltetésnek, miben részesültem.

Három hétig lappangtam Némethonban – egy hónapja már, hogy Drezdában elfogtak. Azolta természetesen nincsenek híreim. Amit az előtt a tieidről hallottam, mind örvendetes volt.⁶⁶

Isten veled! Ajánlom magamat barátságodba, kegyeitekbe.

Igaz híved,

Teleki László

Dáka, 1861. március 3.

Kedves tisztelt barátom,

Igen nagy sajnálattal hallottam ugyanakkor, midőn szíves böcsös soraidat Gyula öcsém⁶⁷ által megkaptam, hogy már elutaztál Pestről, s nem lehet szerencsém veled ott találkozni. Pedig elutazásod előtti estvén érkeztem volt oda; de szerencsétlenségemre erről Gyula öcsém nem tudott, s másnap, mikor otllétemet megtudta, s tudakozódott utánad a Fehérhajónál,⁶⁸ már késő volt.

⁶⁵ Az Ordódy család Komárom megye befolyásos családjai közé tartozott, többszörös rokonságban állt a Ghyczyekkel. Szigeti: *Az 1844-es Komárom megyei tisztújítás*, 87. Az Ordódyak közül Kálmán, István és Pál is tagja volt az 1860. december 29-én megválasztott Komárom megyei bizottmánynak. Friebeisz: *Megyei alkotmányos mozgalmak*, 193–199. Itt valószínűleg Ordódy Pálról, Komárom megye főjegyzőjéről van szó, aki 1848 őszén titkári feladatokat látott el Párizsban Teleki mellett, majd hazatérte után 1849 júliusában országgyűlési képviselővé választották. *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, 629–630. (Az életrajz szerzője Pálmány Béla.)

⁶⁶ Az ekkoriban Jersey szigetén élő Perczel Mórra és családjára vonatkozik az utalás. Teleki és Perczel viszonya az emigrációban nem volt felhőtlen. A krími háború időszakában többször is levelet váltottak, és készültek arra, hogy a nemzetközi helyzet kedvezőre fordulása esetén együttműködjenek. Amikor azután 1859-ben a francia-piemonti-osztrák háború kirobbanása után Genovában ténylegesen sor kerülhetett közös munkálkodásukra, az olaszországi légió főfelügyelőjévé kinevezett Perczel több más honfitársa mellett Telekivel is összeveszett. Sérelmezte, hogy nem lehetett tagja a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak, és nem értett egyet Telekinek a nemzetiségekkel kapcsolatos nézeteivel sem. Később kibékültek, és Kossuth éppen Teleki drezdai tartózkodása idején, 1860. december 6-án kelt levelében vetette fel, hogy Perczelt be kellene venni a Magyar Nemzeti Igazgatóságba. A levelet Teleki nem kapta meg, Puky vette át helyette. Farkas: *Perczel Mór az emigrációban*, id. mű.

⁶⁷ Teleki Gyula gróf.

⁶⁸ A Bécsi és a Fehérhajó utca sarkán álló, 1872-ben lebontott fogadó.

Egy halhatlan emlékű dicső nagy hazafi,⁶⁹ nekem pedig feledhetlen legbensőbb barátom özvegyét-családát meglátogatni jöttem ide Dákára, de e hó hatodikán már vissza kelle utaznom Pest környékébe. Igen-igen sajnálom, hogy ez alkalommal nem mehetek Komáromba, azonban mihelyt tehetendem, fölkeresendlek. Te pedig, kedves tisztelt barátom, ha dolgaid ismét Pest környékébe vezetnének, légy szíves, kérlek, azt nekem akár valamelyik gyömrei rokonom, akár pedig Kiss esperes⁷⁰ által hírül adatni (mert ők mindig tudandják, hol vagyok), hogy részemről oly sóvárgott találkozásunkat lehetővé tehessem.

Azt tudod, hogy nem engedem magamat politikai tétlenségre kárhozthatni – errei jogát senkinek sem ismerem el. Pár hónap nyugalom a legtöbb volt, mibe megegyezhettem – hosszabb tétlenségre határozni el magamat soha eszembe sem jutott. Legfőlebb pár hét alatt nyitva leend előttem a politikai tér. Ezt talán különben is föltötted rólam, de nem akartam, hogy legkisebb kétséged is lehessen előlött.

Áldjon ég!

Igaz hű barátod s tisztelőd,
Teleki László

⁶⁹ Batthyány Lajos gróf.

⁷⁰ Kiss Lajos, gyömreői lelkész, a pesti egyházmegye esperese volt 1860 és 1865 között. radayleveltar.hu, archontológia. A letöltés időpontja: 2011. november 30.